

AVAROK A NATURE-BEN:

Hatalmas családfák hálózata tárja fel a 6–9. századi társadalom szerveződését

RÁCZ ZSÓFIA¹ – GUIDO ALBERTO GNECCHI-RUSCONE²

Magyar Régészet, 13. évf. (2024), 4. szám, pp. 77–80.

A lipcsei Max Planck Evolúciós Antropológiai Intézet és az Eötvös Loránd Tudományegyetem kutatóinak vezetésével jelent meg a Nature hasábjain 2024 áprilisában az a tanulmány, amely az avar kori (6–9. század) társadalom rokonsági szerveződésének mintázatait tárja fel (<https://www.nature.com/articles/s41586-024-07312-4>). A kutatók négy alföldi lelőhely temetkezéseit vizsgálták több mint 400 genetikai minta segítségével. A korábbi archeogenetikai témájú tanulmányokhoz képest jelentős újdonságnak számít, hogy az egyes lelőhelyeken teljes (valamennyi feltárt sírra, vagyis korabeli egyénre kiterjedő) mintavételre törekedtek. E módszernek köszönhetően vizsgálni tudták egyrészt a közösségeken belüli, másrészt az egyes közösségek közötti rokonsági hálózatokat is.

Kulcsszavak: avarok, Kárpát-medence, temetkezések, archeogenetika, identity by descent, levirátus, népességváltás

A megjelent tanulmány számos genetikus, régész, biológiai antropológus, bioinformatikus, izotópkutató, kulturális antropológus és történész közreműködésével valósult meg az Európai Kutatási Tanács által támogatott [HistoGenes](#) ERC Synergy Grant (No. 856453) projekt keretében. A 2020–2026 között zajló projekt a népvándorlások kelet-közép-európai népességtörténetét és társadalmi szerveződésének mintázatait kutatja széleskörű nemzetközi együttműködésben.

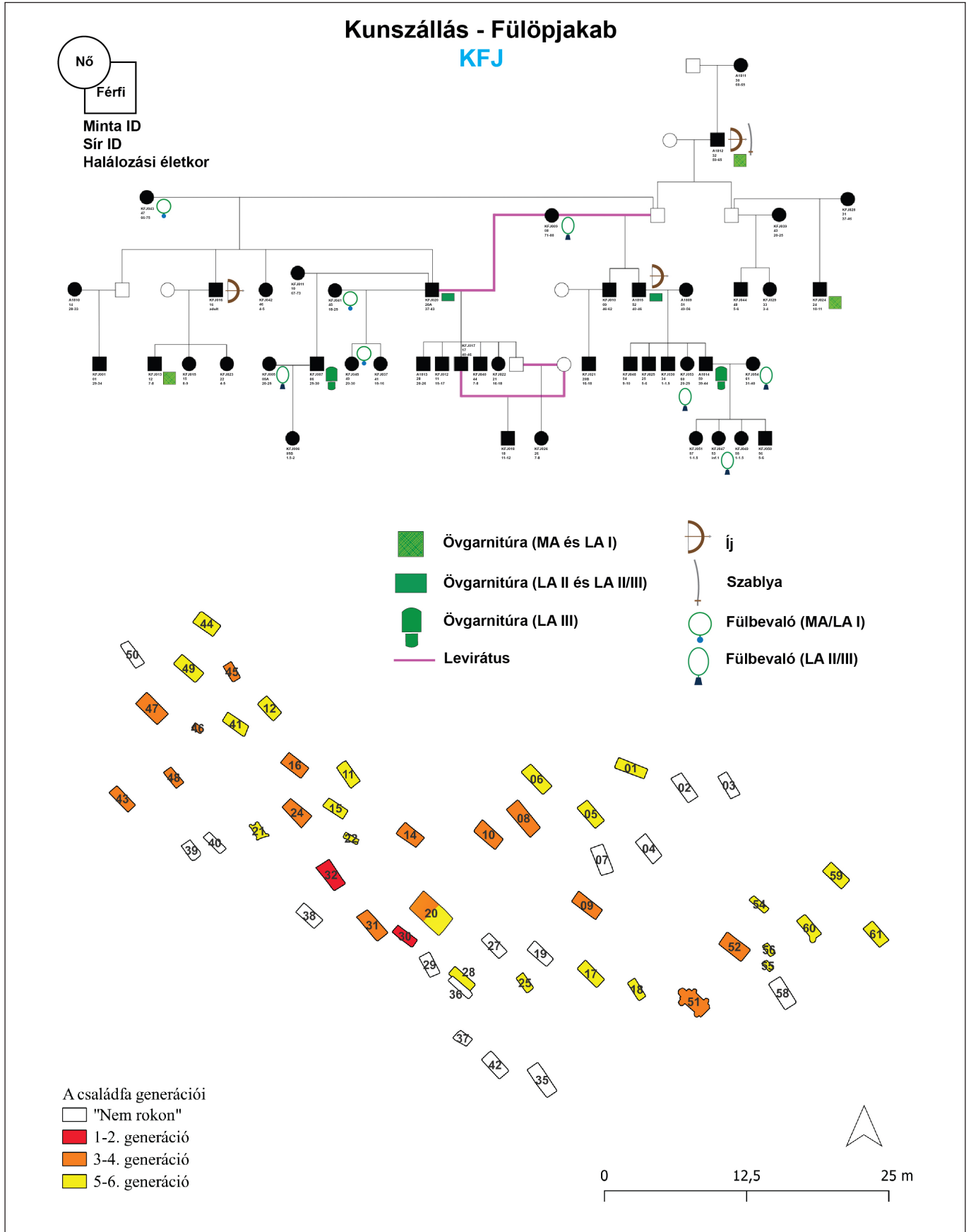
Az Avar Kaganátus keleti csoportjai 568-ban jelentek meg a Kárpát-medencében. Az írásos és genetikai források ([Cell](#)) tanúsága szerint vezetőik a Türk Birodalom felemelkedése idején menekültek el a belső-ázsiai sztyeppékről, a mai Mongólia területéről, és vándorlásuk során más eurázsiai nomád csoportok is csatlakoztak hozzájuk. A Kárpát-medencében a megelőző korszakot meghatározó Gepida és Langobard Királyság maradék népességére telepedtek rá. A Bizánci Birodalommal folytatott néhány évtizednyi intenzív háborúskodás után fokozatosan letelepedtek, és belső erőforrásokra támaszkodó gazdálkodó életmódra rendezkedtek be. Egészen a 9. század elejéig uralták a térséget, amikor Nagy Károly hadjáratai vetettek véget hatalmuknak.

A Nature-ben közreadott temetői népessége az Avar Kaganátus keleti, sztyeppei eredetű csoportjaihoz tartozott (Rákóczifalva, Kunpeszér, Kunszállás-Fülöpjakab, Hajdúnánás) (*I. kép*). A genetikai, embertani és régészeti vizsgálatok szerint a Duna-Tisza közeli közösségek Belső-Ázsiából, a tiszántúli közösségek a kelet-európai, Fekete-tenger vidéki sztyeppékről érkezhettek. E csoportok genetikai képe, némi európai bekeveredés mellett, egészen az avar kor végéig meglehetősen állandó volt. Ugyan származásukat tekintve nem voltak egységesek, mégis hasonló rokonsági szervezetben éltek, ami megfelel a történeti források és az eurázsiai sztyeppé népeire vonatkozó etnológiai kutatások nyomán kibontakozó képnek is.

A genetikai vizsgálatok az eltemetett személyek között számos első-, másod-, és harmadfokú rokoni kapcsolatot állapítottak meg, ami hatalmas családfák rekonstruálását tette lehetővé. A legnagyobb vizsgált lelőhelyen, a Szolnok közelében feltárt rákóczifalvi temető közösségében több mint 200 férfi, nő és gyerek köthető családfákhoz, 9 generáció mélységben. A tanulmány megjelenése idején ez a régészeti kontextusból származó legnagyobb ismert rokoni hálózat a világon.

¹ ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest, zsofia_racz@yahoo.de

² Department of Archaeogenetics, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig; illetve újonnan Archaeo- and Palaeogenetics, Institute for Archaeological Sciences, Department of Geosciences, University of Tübingen, Tübingen; Senckenberg Centre for Human Evolution and Palaeoenvironment at the University of Tübingen, Tübingen, guido_gnecchi@eva.mpg.de

1. kép: A Kunszállás-Fülöpkababon feltárt avar temető alapján rekonstruált családfa és a temető térképe a veretes öves, fegyveres férfiak és fülbevalót viselő nők, valamint a családfa generációinak jelölésével. (Grafika: Samu Levente, Takács Balázs) (Gnechi-Ruscone, Rácz et al. 2024 nyomán)

A négy temető népessége hasonló elvek alapján szerveződött: szigorú patrilineáris rendszer bontakozott ki, amelyben a *patrilokalitás* és a női *exogámia* volt a norma, azaz a férfiak a házasság után is a közösségben maradtak, míg a nők mindig más helyről érkeztek. A közösségek egy-egy fő apai leszármazási vonal köré rendeződtek. A régészeti leletek alapján különösen fontos volt a közösség alapítóinak és az alapítók egyenesági férfi leszármazottjainak a szerepe. A veretes övek, lószerszámok, olykor teljes, sírba helyezett lovak e férfiak temetkezéseihez tartoztak. Közülük kerülhettek ki a családfők és a települések vezetői. A közösségek közötti rokoni hálózatok viszont elsősorban a nőkön keresztül szövődtek, ezt mutatták a távoli rokoni kapcsolatokat feltérképező genetikai vizsgálatok (*identity by descent/IBD*). Az IBD elemzések arra is rávilágítottak, hogy sűrűbb rokoni hálózat alakult ki a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon belül, mint e két régió között. E téren fontos eredmény továbbá, hogy az eddig publikált avar kori genetikai minták közül a legtöbb – lelőhelyek közti – IBD kapcsolattal a kunbányi „kagáni” sírban feltárt idős férfi rendelkezett, akit gazdag sírmellékletei és státuszszimbólumai alapján kiemelkedően magas rangú személynek tartunk.

Számos esetben előfordult, hogy egy férfinak vagy nőnek több – két, három vagy akár négy – partnertől született gyermeke. Ez jelenthetett a házastárs korai halála miatti újravezetést vagy többnejűséget is; az egyedi példák értelmezéséhez a halálozási kor és a régészeti leletek vizsgálatával jutunk közelebb. A nők körében érdekes mintázat bontakozott ki: több partner esetén az apák általában egymásnak közeli, férfiági rokonai voltak, ami a *levirátus* (magyarul sógorházasság) intézményére utal. A férj korai halála után – mai rokonsági kifejezésekkel leírva – annak testvére, féltestvére, másik feleségétől született fia vagy unoka-öccse lett az új partner. Ez az intézmény a haláleset után a család társadalmi és gazdasági helyzetének stabilizálását szolgálta. A kiterjedt biológiai rokonság ellenére e közösségekben egyáltalán nem fordult elő belterjesség. Mindez azt jelenti, hogy szigorúan, több generáción át számontartották a leszármazást, és a vérrokonok közötti házasság tabunak számított.

A sírok temetőn belüli elhelyezése, csoportosulása is utalhat a korabeli szociális kapcsolatokra, ami az avar kori közösségek esetében azt bizonyítja, hogy a biológiai rokonság a társadalmi viszonyok szempontjából is kiemelkedően fontos volt. A közeli rokonokat, még a felnőtteket is, többnyire egymás közelében, a temető azonos részén temették el. A lányokat 16–19 éves korukig lehetett kimutatni családjuk körében, ezután költöztek el új otthonukba. A halálozási kor alapján a legfiatalabb anyák 18–22 évesek voltak.

A teljes mintavételnek köszönhetően a rákóczipfalvi lelőhelyen közösségváltás is bizonyítást nyert. A 6. század végén kisebb létszámú családok kezdtek el itt temetkezni, majd a 7. század második felében új családok érkeztek férfitestvérek vezetésével, és a régebbi lakók nagy része elköltözött. Erőszakra utaló nyomokat a csontokon nem lehetett felfedezni. A népességváltás a temetkezési és táplálkozási szokásokban is megmutatkozott. A korábbi lakosok erőteljesebben őrizték a sztyeppei hagyományokat (pl. juhbőrös temetkezés, archaikus kerámia), és több kölest fogyasztottak, a később érkezők inkább belesimultak az avar kor második felének Kárpát-medence szerte jellemző kultúrájába. Genetikai származást tekintve azonban a korábbi és a későbbi népesség alapvetően megegyezett, csupán az apai leszármazási vonal különült el. Sem a régészeti adatok, sem az izotópos (stroncium) vizsgálatok nem utaltak arra, hogy az új csoportok a Kárpát-medencén kívülről érkeztek volna. Valószínűleg az Avar Kaganátus belső hatalmi átrendeződése és a növekvő népesség föld- és legelőigénye eredményezte a Tisza mentén fekvő, kedvező adottságú terület új urainak megjelenését és a helyi népességi viszonyok átalakulását. Ebben az időben, a 7. század második felében alapították a tanulmányban vizsgált kunszállási és hajdúnánási temetőket is, amelyek így további bizonyítékai az Avar Kaganátuson belül lejátszódó átalakulásoknak.

A feltárt társadalmi szervezet egyik legfontosabb tanulsága, hogy a keleti eredetű közösségek annak ellenére is megőrizték sztyeppei típusú társadalmi berendezkedésüket, hogy életmódjuk és gazdasági rendszerük a Kárpát-medencében gyökeresen átalakult. Ahogy a kaganátus intézménye – a vezetőréteg, vagyis a legmagasabb politikai elit szerveződése – sztyeppei hagyományokra épült egészen a birodalom bukásáig, úgy a társadalom alsóbb rétegeinek rokonsági szerveződése is makacsul őrizte azokat.

A HistoGenes 856453 ERC-2019-SyG projekt vezetői: Walter Pohl (ÖAW, Bécs), Patrick J. Geary (IAS, Princeton), Johannes Krause (MPI EVA, Lipcse) és Vida Tivadar (ELTE, Budapest). Az embertani leleteket

Rácz Zsófia – Guido Alberto Gneccchi-Ruscone • Avarok a Nature-ben

a Magyar Természettudományi Múzeumban és az SZTE Embertani Tanszékén őrzik. A régészeti és antropológiai elemzések az ELTE BTK Régészettudományi Intézetében és az ELTE TTK Embertani Tanszékén folytak. A genetikai minták előkészítését a HUN-REN BTK Archeogenomikai Intézet munkatársai végezték. A genetikai vizsgálatok a lipcsei Max Planck Evolúciós Antropológiai Intézetben (Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology) történtek. Az izotópos vizsgálatok a fokvárosi egyetemen (University of Cape Town) és a mannheimi CEZA laboratóriumában készültek.

Kutatók Éjszakája előadás a témában: <https://www.youtube.com/watch?v=uKWOk2Thp04>

Összefoglaló a HistoGenes projektről angol nyelven: <https://ojs.elte.hu/hsce/article/view/1168>

Összefoglaló a HistoGenes projektről magyar nyelven: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz_2022_3/TSZ_2022_3_Pohl-Krause_Vida_Geary.pdf